

VU Research Portal

Theoretische perspectieven op slachtofferschap

Pemberton, Antony; van Reemst, Lisa

published in

Slachtoffers
2023

document version

Peer reviewed version

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Pemberton, A., & van Reemst, L. (2023). Theoretische perspectieven op slachtofferschap. In J. van Doorn, J. Brands, M. J. J. Kunst, E. R. Muller, A. Pemberton, & L. van Reemst (Eds.), *Slachtoffers: Onderzoek, beleid en praktijk* (pp. 51-78). (Handboeken Veiligheid). Wolters Kluwer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

2. Theoretische perspectieven op slachtofferschap

Antony Pemberton en Lisa van Reemst

2.1 Inleiding

Het schrijven van een hoofdstuk over theoretische perspectieven op slachtofferschap wordt niet eenvoudiger gemaakt door het gefragmenteerde karakter van victimologie als onderzoeksterrein.¹ Onderzoek naar traumatische stress of andere klinisch-psychologische aandoeningen, evenals relevant werk van collega's op het terrein van mensenrechten of *'transitional justice'*, verwijst doorgaans niet naar de term 'victimologie'. Dit label wordt vooral toegepast door criminologen en rechtswetenschappers als zij studies doen naar de ervaringen van slachtoffers. Het sterk interdisciplinaire karakter van de victimologie wordt ook duidelijk uit de achtergrond van de verschillende schrijvers van de hoofdstukken in dit boek. Zij belichten hun onderwerpen daarom ook vanuit verschillende invalshoeken.

Deze interdisciplinariteit kan bijzonder vruchtbaar zijn en de kruisbestuiving tussen disciplines is iets wat de auteurs van dit hoofdstuk zeer willen aanmoedigen.² Er is namelijk een brede waaier aan sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en levenswetenschappen die zich met slachtofferschap bezighouden en het bijeenbrengen daarvan levert steeds weer nieuwe inzichten en kennis op. Dat geldt ook voor trans-disciplinaire uitwisselingen, waarbij professionals, praktijk- en ervaringsdeskundigen worden opgezocht.³ Tegelijk levert deze bonte stoet aan mogelijkheden voor de schrijvers van dit hoofdstuk uitdagingen op. In de eerste plaats is het onmogelijk om alle perspectieven en theorieën die meer of minder betrekking hebben op slachtoffers in het bestek van één hoofdstuk te behandelen. We zullen ons daarom moeten beperken. In de tweede plaats betekent het dat de hoofdpersoon van het hoofdstuk, het slachtoffer, enige trekken van een kameleon heeft. Normaal gesproken zou een theoretisch hoofdstuk met een duidelijke definitie beginnen van het te theoretiseren onderwerp. In dit geval zou dat op zijn minst betekenen dat we het hebben over 'slachtoffer van een...'. Het probleem is dat wat er op die punten zou moeten komen te staan verschilt per discipline, en dat de termen die daarvoor geopperd worden vaak zelf onderwerp zijn van veel discussie en debat.

Gezien de overige hoofdstukken in dit boek en de oorsprong van de victimologie als een zusterdiscipline van de criminologie, zou het bijvoorbeeld in de rede liggen om het over 'slachtoffers van een misdrijf' te hebben. Veel relevant onderzoek in de klinische psychologie heeft echter betrekking op mensen die iets anders dan een misdrijf hebben meegemaakt, zoals een ramp of een verkeersongeval. Relevant experimenteel onderzoek in de sociale psychologie heeft dan wel betrekking op de ervaring van onrecht – zoals bij een misdrijf – maar dikwijls gaat het hierbij over transgressies die niet in het Wetboek van Strafrecht terug te vinden zijn. Vanuit de kritische en sociaal-constructivistische perspectieven is de link met het strafrecht dan weer

¹ Zie ook Van Reemst, Kunst & Pemberton 2020.

² Van Reemst et al. 2020.

³ Zie ook Pemberton 2019.

problematisch. Slachtoffers van acties van de staat of haar dienaren, of van gedrag dat niet als zodanig strafbaar is gesteld, zouden dan buiten de boot vallen.

Hoewel er nog meer van dergelijke bedenkingen zijn, gaat het er ons in dit hoofdstuk niet om om die bedenkingen uitputtend te behandelen. Wezenlijk is dat de lezer begrijpt dat de verschillende theoretische perspectieven in dit hoofdstuk uiteenlopende definities kunnen hebben van slachtofferschap. Deze uiteenlopende definities hangen weer samen met de onderzoekstraditie waarin het perspectief geworteld is. Een gevolg daarvan is ook dat in het ene perspectief bijvoorbeeld het voorspellen van of risico op slachtofferschap centraal staat, in een ander de gevolgen van slachtofferschap en in nog een ander de reactie op of het bezien van slachtofferschap.

Met deze vaststellingen hopen we te voorkomen dat we ons onderwerp onnodig in een keurslijf moeten proppen, maar tegelijk hopen we ook dat de lezer enige gevoeligheid krijgt voor de noodzaak voor de mogelijkheden en beperkingen van de ‘vertaling’ van bevindingen tussen disciplines. ‘*Lost in translation*’ heeft niet alleen betrekking op de belevenissen van Scarlett Johanssen en Bill Murray in Tokyo. Het betreft ook het risico dat concepten en bevindingen van het ene onderzoeksveld overgeheveld worden naar het andere, maar daarbij verkeerd worden begrepen.⁴

We delen het hoofdstuk in aan de hand van min of meer disciplinaire perspectieven.⁵ Het gaat dan eerst om de drie stromingen waarin slachtofferstudies vaak onder de noemer victimologie plaatshebben: de criminologie, de rechtswetenschappen en het herstelrecht. Vervolgens staan we stil bij relevant onderzoek vanuit de psychologie. Het leeuwendeel van het onderzoek naar slachtofferervaringen komt voor rekening van de klinische en medische psychologie, vaak met het concept van de posttraumatische stressstoornis als middelpuntzoekende kracht. Daarnaast is er echter ook veel relevant werk gedaan in de sociale psychologie. Tot slot gaan we in op de sociaal-constructivistische en kritische slachtofferstudies.

2.2 Criminologische perspectieven

In deze paragraaf worden de criminologische perspectieven op slachtofferschap besproken. Hierbij moeten we starten met het gegeven dat het ontstaan van de victimologie meestal gesitueerd wordt in de periode net na de Tweede Wereldoorlog. De Roemeense advocaat Benjamin Mendelsohn zou in 1947 de eerste zijn geweest die de term victimologie lanceerde, terwijl het werk *The Criminal and his Victim* van de Duitse strafrechtsgeleerde Hans von Hentig uit 1948 steevast wordt genoemd als de eerste victimologische studie.⁶ Wat Von Hentig op het

⁴ Een dergelijke vaststelling is overigens mogelijk over kernbegrippen als ‘theorie’ of ‘methode’. Zie voor dergelijke discussies bijvoorbeeld Lakatos & Musgrave 1970.

⁵ Er zijn ook andere indelingen mogelijk. Deze indeling is wat ons betreft het meest voor de hand liggend, omdat theorievorming en het samenhangende onderzoek doorgaans binnen deze disciplinaire perspectieven hebben plaatsgevonden.

⁶ Von Hentig 1948.

oog had wordt duidelijk uit het volgende citaat, opgetekend toen hij zelf herstellende was van een verwonding op het slagveld van de Eerste Wereldoorlog:

Why in history has everyone always focused on the guy with the big stick, the hero, the activist, to the neglect of the poor slob who is at the end of the stick, the victim, the passivist – or maybe, the poor slob (in bandages) isn't all that much of a passive victim – maybe he asked for it?⁷

Er is geen mooie vertaling voor de Engelse benaming van de theorie van en de onderzoekslijn naar *victim precipitation*, die Von Hentig op touw zette. Het ging hem nadrukkelijk om de actieve rol van het slachtoffer in de *totstandkoming* van een strafbaar feit. Op eenzelfde manier dat studie van de achtergrond, de psychologie en het gedrag van daders risicofactoren voor criminaliteit opleveren, zou er ook een (risico)profiel zijn van slachtoffers. De victimologische wetenschap moet erop gericht zijn dit profiel te ontdekken. Aan de hand hiervan kunnen interventies worden verzonnen om slachtoffers minder risico te laten lopen. Dat kan – zie ook verder – leiden tot welkome inzet op de preventie van slachtofferschap. Tegelijkertijd zal de gedachte dat het onderzoek naar slachtofferschap – waaronder naar hun gedrag en psychologische kenmerken – vooral dient om slachtofferschap te *voorkomen*, alarmbellen doen rinkelen over '*blaming the victim*'. Dat is niet zonder reden. De Amerikaanse criminoloog Marvin Wolfgang liet zijn doctoraatstudent Amir onderzoek liet doen naar *victim precipitation* bij verkrachting.⁸ Hierbij ging het meer concreet om wat het slachtoffer geïnitieerd zou hebben, vooraf aan het delict. Het resultaat *Forcible rape* uit 1973 ging de annalen in als een vorm van academische *victim blaming*.⁹ De link tussen het gedrag van het slachtoffer en de totstandkoming van criminaliteit, leidde snel naar beschuldiging van het slachtoffer.¹⁰

Daarmee is het onderzoek naar kenmerken van het slachtoffer echter niet van de baan. Dit kwam eind jaren '70 terug in de bekende gelegenheidstheorieën, zoals de leefstijltheorie ('*lifestyle exposure*') en routine-activiteitentheorie, die rond dezelfde tijd werden ontwikkeld.¹¹ Gebaseerd op een generalisering van de gedachte dat de gelegenheid de dief maakt, en de ideeën van Herbert Simon over *bounded rationality*,¹² stelden verschillende invloedrijke criminologen dat het plaatsvinden van criminaliteit als een samenloop van omstandigheden voor. De samenkomst in tijd en plaats van een gemotiveerde dader, de afwezigheid van bescherming ('*guardianship*') en een geschikt slachtoffer zouden het plaatsvinden van criminaliteit en slachtofferschap verklaren. Voor zowel daderschap als slachtofferschap zijn daarmee

⁷ Geciteerd in Van Dijk et al, 2007, p.10.

⁸ Amir 1971; Wolfgang 1957.

⁹ **Zie ook hoofdstuk 34 van dit handboek.**

¹⁰ Zie Brownmiller 1975.

¹¹ Hindelang, Gottfredson & Garofalo 1978; Cohen & Felson 1979. Een verschil tussen deze theorieën is dat de leefstijltheorie uitgaat van kenmerken die de kans op slachtofferschap vergroten of verkleinen, terwijl de routine-activiteitentheorie aangeeft dat er bepaalde omstandigheden moeten zijn voordat er sprake is van slachtofferschap.

¹² Simon 1955.

risicofactoren in kaart te brengen. Voor een goed overzicht van dit onderzoek is het tekstboek *Crime and Everyday Life* een aanrader.¹³ Sindsdien worden ideeën ontwikkeld over wat iemand tot een slachtoffer maakt, naast de aanwezigheid van een gemotiveerde dader en een gebrek aan bescherming. Zo zou iemand over kenmerken kunnen beschikken die een dader wil hebben, boosheid of jaloezie kunnen oproepen, of het minder makkelijk maken om slachtofferschap te voorkomen.¹⁴ Je zou kunnen zeggen dat men daarmee teruggaat in de tijd, in de richting van *victim precipitation* en daarmee *victim blaming*.¹⁵ Tegelijkertijd wordt beargumenteerd dat slachtofferkenmerken een belangrijke aanvulling zijn in de verklaring van slachtofferschap en daarmee voor de preventie ervan. Belangrijk hierbij is de communicatie over de relatie tussen kenmerken van het slachtoffer en slachtofferschap, om te voorkomen dat de schuld bij het slachtoffer wordt gelegd.¹⁶

Een van de belangrijkste fenomenen die op basis van de theoretische invalshoek van gelegenheid is onderzocht, is het ‘herhaald slachtofferschap’.¹⁷ Het leek aanvankelijk voor de hand te liggen dat de reactie van slachtoffers op hun ervaring de kans op hernieuwd slachtofferschap zou verkleinen. Dat bleek voor de meeste vormen van slachtofferschap niet het geval. In tegendeel, eerder slachtofferschap is vaak de beste voorspeller van volgend slachtofferschap. In de literatuur worden er twee hoofdverklaringen voor herhaald slachtofferschap gegeven. Enerzijds is er de ‘risicoheterogeniteit’. Slachtofferschap is een teken dat een persoon of een object kenmerken bezit waardoor deze doorlopend een hogere kans op slachtofferschap loopt. Kenmerken die maken dat zij meer kans hebben op het eerste slachtofferschap zouden hen na de eerste slachtofferervaring onverminderd vatbaar maken voor nieuwe slachtofferervaringen. Anderzijds is er de ‘*state dependence*’, oftewel gebeurtenisafhankelijkheid. Het eerdere slachtofferschap verhoogt dan de motivatie van de dader om hetzelfde slachtoffer op te zoeken, of het verhoogt de aantrekkelijkheid of het risicogedrag van het slachtoffer. Een bekend voorbeeld hiervan is dat inbrekers na enige tijd terugkeren omdat ze de weg door het huis kennen en verwachten dat de verzekering inmiddels voor vervanging van de eerder gestolen goederen heeft gezorgd.¹⁸

Veel van de studies naar gelegenheid- en herhaald slachtofferschap zouden niet mogelijk zijn geweest zonder de voornaamste methodologische innovatie in het criminologisch onderzoek: de slachtofferenquêtes, waarin een representatieve steekproef van de bevolking wordt bevraagd over mogelijke slachtofferervaringen. De eerste slachtofferenquêtes vonden in de jaren '60 in de Verenigde Staten plaats.¹⁹ Verschillende landen, waaronder Nederland, kennen inmiddels een decennialange traditie van dergelijke studies. De *International Crime Victim Survey* (ICVS), het geesteskind van Nederlandse criminoloog Jan van Dijk, speelde een sleutelrol in het verbreden

¹³ Felson & Santos 2009.

¹⁴ Finkelhor & Asdigian 1996; Sparks 1981.

¹⁵ Cortina et al. 2018.

¹⁶ Van Reemst 2016.

¹⁷ Farrell 2001.

¹⁸ Zie ook hoofdstuk 36 van dit handboek over herhaald slachtofferschap.

¹⁹ Ennis 1967.

van de geografische basis van dergelijk onderzoek.²⁰ Inmiddels heeft de ICVS al in meer dan negentig landen wereldwijd gegevens verzameld over slachtofferschap. De slachtofferenquêtes hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de opmars van het slachtoffer in de publieke en beleids sfeer. Dat heeft vooral te maken met dat zij de hoge prevalentie van slachtofferschap blootleggen, waarvan eerder slechts een beperkt deel ter kennis kwam van de autoriteiten.

De slachtofferenquêtes zijn ook een belangrijke bron van onderzoek naar een aantal fenomenen die vaak met slachtofferschap in verband worden gebracht. Ten eerste angst voor criminaliteit.²¹ Er werd eerst gedacht dat dit samenhang met het daadwerkelijk risico op slachtofferschap. De slachtofferenquêtes leverden echter het inzicht op dat dit beduidend ingewikkelder ligt. Er is vaak zelfs sprake van een *fear-victimization paradox*. Eerder slachtofferschap hangt niet consistent samen met angst voor (herhaling van dit) slachtofferschap. Ook corresponderen angstniveaus vaak niet met het risico dat men überhaupt slachtoffer wordt.²² Jonge mannen in het uitgaansleven lopen een sterk verhoogd risico op slachtofferschap, dikwijls van geweldssituaties die ze zelf zijn begonnen of hebben uitgelokt. Het is juist hun lage angst voor criminaliteit die ervoor zorgt dat zij deze situaties opzoeken of in elk geval niet uit de weg gaan. Omgekeerd geldt dat mensen die zich erg zorgen maken over criminaliteit – wat onder andere samenhangt met het toenemen van de leeftijd – juist een kleinere kans lopen. Dat komt voor een deel doordat de angst voor criminaliteit zorgt dat men criminogene plaatsen of activiteiten uit de weg gaat. Ook zal men proberen voorkomende situaties te de-escaleren in plaats van uit de hand te laten lopen. Een belangrijke bijkomende variabele is dan ook de mate van controle die men zelf denkt te hebben over het risico op criminaliteit.

Ten tweede de samenhang tussen slachtofferschap en punitiviteit.²³ De meningen en belangen van slachtoffers van criminaliteit worden dikwijls aangeroepen in betogen voor hogere strafmaten of versoering van het beleid ten aanzien van verdachten en daders. De slachtofferenquêtes tonen echter in de regel geen verschil in mening tussen slachtoffers en niet-slachtoffers. Andere factoren, zoals de aandacht van nieuwsmedia, spelen daarbij wel een rol.

2.3 Rechtswetenschappelijke perspectieven

Verschillende van de inzichten over de positie van slachtoffers in en om het recht hebben ook hun wortels in het criminologisch onderzoek. Veel van de toegenomen aandacht voor de victimologie komt door de opmars van het slachtoffer in het strafrecht. Het is inmiddels een cliché om te stellen dat het slachtoffer sinds de jaren '70 van een vergeten partij is getransformeerd naar het hoofdpersonage. Dit geldt met name in de Angelsaksische landen en verschillende landen in continentaal Europa, waaronder Nederland.

Het internationale niveau heeft een rol als aanjager gespeeld in deze ontwikkelingen. Vaak wordt in eerste instantie gewezen op de *VN Declaration on Basic Principles of Justice for*

²⁰ Van Dijk 2007; Van Dijk et al. 2007.

²¹ Hale 1996; zie ook hoofdstuk 35 van dit handboek.

²² Stafford & Galle 1984.

²³ Unnever et al. 2007.

Victims of Crime and Abuse of Power of 1985 en het gelijktijdige werk van de Raad van Europa: onder meer de *Recommendation (85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law*.²⁴ Tegelijk moet hierover worden opgemerkt dat vormen van massaslachtofferschap al een cruciale rol speelde in de vroege dagen van de Verenigde Naties, zie bijvoorbeeld de Genocideconventie van 1948, maar recenter ook in het Rome-statuut van het Internationaal Strafhof uit 1998.²⁵ In ieder geval is voor Nederland in toenemende mate de Europese Unie cruciaal, met haar Richtlijn *2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime* en de recente EU-brede slachtofferstrategie.

De aandacht van onderzoek en theorievorming is sterk gefocust op de ontwikkelingen in de Angelsaksische landen omdat die vooroplopen, zeker waar het om het slachtoffer als een politiek-publieke figuur ging. Voorloper is bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk met betrekking tot slachtofferhulp, terwijl Nieuw-Zeeland de bakermat is van de schadefondsen die voor slachtoffers van geweldsmisdrijven zijn ingericht, en samen met Australië en Canada de voorloper is op het gebied van herstelrecht. In de Verenigde Staten lag vanaf de jaren '80 de nadruk op de slachtofferrechten in het strafproces. Deze ontwikkelingen zijn ook het meest controversieel, en veel van de academische discussie ging over de verhouding hiervan tot de procesorde en de positie van de verdachte of dader. Zeker het gegeven dat het Amerikaanse Hooggerechtshof in *Payne vs. Tennessee* zogenaamde *victim impact statements* (VIS) toeliet in de straftoemingsfase van zaken waarin de doodstraf op het spel stond, was voor veel commentatoren reden om dergelijke juridische instrumenten met argusogen te bekijken.²⁶ Men vroeg zich af of hiermee slachtoffers, evenals nabestaanden, voor de kar van het strafpopulisme werden gespannen en of zulke instrumenten eigenlijk wel in hun belang zijn.²⁷ Het zijn discussies die ook in Nederland rondom het op het voorbeeld van de VIS geschoeide spreekrecht steeds oplaaien. Het meest recent gebeurde dit met de komst van het onbelemmerd spreekrecht en de uitbreidingen daarvan.²⁸

Centraal in de gedachtenvorming over de posities van slachtoffers in het strafrecht staat enerzijds de belasting die het recht voor slachtoffers vormt, en anderzijds wat het recht voor slachtoffers zou kunnen of zelfs dienen opleveren. Het eerste is gevat onder de term 'secundaire victimisatie'.²⁹ Hiermee wordt bedoeld op het additionele nadeel dat slachtoffers kunnen ondervinden van de reactie van anderen, met name (strafrechts)instituten op hun oorspronkelijke slachtofferschap.³⁰ De term kent zijn oorsprong in de ervaringen van met name vrouwelijke slachtoffers van seksueel en huiselijk geweld, dat zij in het opsporingsonderzoek en de rechtszaak opnieuw slachtoffer werden gemaakt (de '*second rape*').³¹ Ook na de ontwikkelingen van de

²⁴ Groenhuijsen 2014; zie ook hoofdstuk 24 van dit handboek.

²⁵ Sands 2016.

²⁶ Bades 1996; Sarat 1997.

²⁷ Dubber 2002; Roberts 2009.

²⁸ Bosma et al. 2020; Groenhuijsen 2018; zie ook hoofdstuk 23.

²⁹ Williams 1984.

³⁰ Campbell & Raja 1999; Orth 2002.

³¹ Madigan & Gamble 1991.

laatste decennia blijft het strafrecht een aanzienlijke belasting voor slachtoffers. Het voorkomen van secundaire victimisatie is daarom nog steeds een actueel doel van het slachtofferbeleid. Wel is de reikwijdte van de term zodanig breed geworden dat secundaire victimisatie een containerbegrip is geworden.³² Veel verschillende negatieve ervaringen van slachtoffers moeten hieronder worden begrepen: van teleurstelling en ontevredenheid tot traumatisering en emotionele beschadiging. Bij het interpreteren van onderzoek naar secundaire victimisatie is het van belang deze verscheidenheid in het oog houden, te meer omdat een verondersteld risico op secundaire victimisatie gebruikt wordt als argument *tegen* slachtofferrechten.

De bijdrage van slachtofferrechten aan de belangen van slachtoffers is in hoofdzaak belicht vanuit het perspectief van rechtvaardigheid, waaronder ‘procedurale rechtvaardigheid’. Vroeg onderzoek van Shapland en collega’s uit het Verenigd Koninkrijk wees uit dat een goede bejegening, voldoende informatie en de mogelijkheid om zelf te participeren van belang zijn voor slachtoffers, onafhankelijk van de uitkomst van een strafproces.³³ Door Wemmers is meer expliciet het bredere onderzoek naar procedurale rechtvaardigheid van bijvoorbeeld Tom Tyler en Kees van den Bos op slachtoffers in het strafrecht betrokken.³⁴

Een deel van het onderzoek naar het perspectief van slachtoffers op het proces valt te scharen onder de noemer ‘*therapeutic jurisprudence*’.³⁵ Hierin gaat het om de bijdrage van het proces aan het emotionele welzijn van slachtoffers. Veel van het onderzoek naar secundaire victimisatie hanteert een operationalisering die ook als een negatieve vorm van *therapeutic jurisprudence* te interpreteren is. Het zou dan in emotionele termen contraproductief kunnen zijn. Ook al wordt er vaak in therapeutisch klinkende termen over de verhouding tussen slachtoffers en het strafrecht gesproken is er niet veel onderzoek dat dit verband in positieve of negatieve zin illustreert, wat ook te wijten is aan de methodologie van veel studies naar *therapeutic jurisprudence*.³⁶

Het belang van slachtoffers ten aanzien van de uitkomst van het proces is in eerste instantie vooral gedacht in termen van materiële compensatie: schadevergoeding of een andere financiële tegemoetkoming.³⁷ Hierbij is soms te gemakkelijk voorbijgegaan aan het speciale karakter van slachtofferschap van een misdrijf. Het is enerzijds sterk de vraag of materiële compensatie vanwege het ervaren onrecht in verschillende situaties wel passend is of anderzijds juist een additionele symbolische erkenningsfunctie heeft.³⁸

Sociaalpsychologen Wenzel en Okimoto hebben tot slot in een aantal publicaties rondom hun concept van *justice restoration* gesuggereerd dat de uitkomst van het proces op twee dimensies wordt gezien:³⁹ eerst een vergeldende dimensie, waarin een straffende reactie in de

³² Wemmers 2013.

³³ Shapland et al. 1985.

³⁴ Wemmers 1996; zie ook Laxminarayan 2012.

³⁵ Zie Wexler 1990; Erez et al. 2011.

³⁶ Kunst et al. 2015; Lens 2014.

³⁷ Zie Groenhuijsen 1985.

³⁸ Zie Darley & Pittman 2003; Mulder 2013.

³⁹ Zie bijvoorbeeld Wenzel et al. 2008.

richting van de dader een bijdrage aan herstel van de status en het zelfrespect van het slachtoffer levert, en daarnaast een dimensie gericht op herstel van het door het delict geschonden waarden. Door een erkenning van de maatschappij van het onrecht, maar ook door bijvoorbeeld de spijtbetuing van de dader, worden de door het delict geschonden waarden opnieuw bevestigd. Dat zou voor het slachtoffer een belangrijke herbevestiging betekenen van zijn of haar band met de maatschappij. Recenter hebben Pemberton, Aarten en Mulder gesteld dat de vergeldende dimensie en de dimensie van waardeherstel te vatten zijn onder twee bredere noemers: de zogenaamde ‘*Big Two*’ van *agency* (agentschap) en *communion* (verbinding).⁴⁰ Volgens hen omvat inzet van het slachtoffer zelf of ten behoeve van het slachtoffer op het verkrijgen van respect, status, macht en vermogen meer dan alleen vergelding in de richting van de dader, terwijl inzet op verbinding, behalve waarden, ook bijvoorbeeld vertrouwen in anderen en relaties omvat.

2.4 Herstelrechtelijke perspectieven

Herstelrecht is in de kern een proces waarbij het slachtoffer en dader de mogelijkheid krijgen om actief gevolgen van een strafbaar feit op te lossen. In deze paragraaf worden herstelrechtelijke perspectieven op slachtofferschap besproken. Lange tijd is herstelrecht min of meer automatisch als een slachtoffergerichte ontwikkeling gezien, in ieder geval in veel academisch denken. Daar is veel voor te zeggen: praktijken zoals slachtoffer-daderbemiddeling en *conferencing* kennen een nadrukkelijke samenhang met de belangen van slachtoffers. Het gegeven dat deze positieve samenhang voetstoots werd aangenomen in plaats van aangetoond, heeft wel het gevolg gehad dat het slachtofferbelang lang impliciet is gebleven. Dignan wijst er in zijn tekstboek over victimologie en herstelrecht bijvoorbeeld op dat de drie belangrijkste intellectuele tradities waarop herstelrecht is gefundeerd, het slachtofferbelang nauwelijks uitwerken.⁴¹ Zo stelt het abolitionisme van Hulsman het terugdringen of afschaffen van de gevangenisstraf en zelfs het strafrecht centraal. De invalshoek van Christie ziet een belangrijke waarde in het oplossen van conflicten door de gemeenschap zelf, in plaats van door de staat en haar actoren.⁴² Tot slot staat voor Braithwaite en zijn ‘*reintegrative shaming*’ de interactie met de (jeugdige) dader centraal.⁴³ Afwijzing en uitsluiting van deze dader zouden vervangen dienen te worden door mogelijkheden tot herstel en het herbouwen van relaties. Dat dit waardevolle gedachten zijn wordt niet betwist, maar het is volgens Dignan niet evident wat ze met slachtofferbelangen te maken hebben.⁴⁴

Howard Zehrs *Changing Lenses* uit 1990, een cruciaal werk in de herstelrechtelijke literatuur, benadrukt wel de victimologische potentie van herstelrecht.⁴⁵ Hij wijst erop dat de focus in onze reactie op criminaliteit gericht is op het vinden en straffen van de dader. Deze nadruk en de aanzienlijke middelen die hiermee gemoeid zijn, gaan ten koste van de inzet op het herstellen van hetgeen het slachtoffer is aangedaan. Sterker nog: dat herstel van het slachtoffer

⁴⁰ Pemberton et al. 2017.

⁴¹ Dignan 2005.

⁴² Christie 1986.

⁴³ Braithwaite 1989.

⁴⁴ Dignan 2005.

⁴⁵ Zehr 1990.

wordt opgeofferd aan de vereisten van deze *blame game* en *pain game*. In plaats van herstel van het slachtoffer, krijgt deze zelfs te maken met een additionele belasting door het rechtsproces, ofwel secundaire victimisatie. De andere lens die Zehr dan ook voorstelt stelt de vraag naar het herstel van het slachtoffer centraal: wat is daarvoor nodig?

Vanaf het millennium vond een inhaalslag plaats in theorievorming van het herstelrecht. Belangrijk hierin is de studie *Repair or revenge?* van Heather Strang.⁴⁶ Deelname aan herstelrechtelijke processen zou procedurele rechtvaardigheidsgevoelens verhogen en het proces en de regelmatig voorkomende spijtbetuiging van de dader zou tot waardeherstel kunnen leiden. Ook zou het contact met de dader – als een vorm van *therapeutic jurisprudence* - tot vermindering van angst- en woedegevoelens leiden.⁴⁷ Dit werkte Strang later met collega's uit aan de hand van een analogie met de cognitieve gedragstherapie (CGT),⁴⁸ waarbij net als tijdens een herstelrechtelijke bijeenkomst gebruik wordt gemaakt van blootstelling aan (gedachten aan) het delict en de dader. Het is overigens niet zeker of en in hoeverre deze analogie geheel opgaat, aangezien blootstelling in CGT op een gelijkmatige en gedoseerde manier plaatsvindt, wat in bemiddeling niet goed na te bootsen is.⁴⁹ Daarnaast is het de vraag of het wel wenselijk is om een herstelrechtelijke bijeenkomst als therapeutische interventie te beschouwen.

Overigens wordt ook wel gesteld dat de afstand en zelfs de tegenstelling tussen herstel en vergelding in realiteit veel minder groot is dan de titel van Strangs studie (*Repair* versus *Revenge*) doet vermoeden.⁵⁰ Het gaat hierbij niet alleen om het hyperbolische gebruik van de term wraak in Strangs titel, waar eigenlijk vergelding juist zou zijn. Het punt is dat slachtoffers vaak tegelijkertijd behoefte hebben aan straffende vereffening en herstelgericht contact met de dader. Dat geldt ook voor de gevallen waarin de impact van het delict het grootst is. Pemberton stelt dat het in deze situaties vaak niet zo zeer over herstel gaat, maar over omgaan met het gegeven dat herstel naar de situatie van vóór het slachtofferschap niet mogelijk is.⁵¹ In dezelfde trant zou het niet zo zeer het nastreven van rechtvaardigheid betreffen ('recht doen'), maar om het omgaan met het onrecht dat is gebeurd ('onrecht keren').⁵²

2.5 Sociaalpsychologische perspectieven

Op verschillende punten is het sociaalpsychologische onderzoek naar slachtoffers al aan de orde gekomen. Het onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid bijvoorbeeld, als ook het onderzoek naar vergelding, waardeherstel en compensatie is vaak sociaalpsychologisch van aard. Het onderzoek in de sociale psychologie naar victimologische thema's kent wel een langere en gevarieerdere geschiedenis. Een aantal van de bekendste studies in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog, zoals het Milgram-experiment naar de rol van gezag bij het (zogenaamd) geven

⁴⁶ Strang 2002.

⁴⁷ Zie voor Europa ook Cleven et al. 2015; Vanfraechem et al. 2015.

⁴⁸ Angel et al. 2014; Sherman et al. 2005.

⁴⁹ Zie Pemberton et al. 2007.

⁵⁰ Daly 2002.

⁵¹ Pemberton 2019.

⁵² Van Roermund 2016.

van schokken die oplopend zijn in sterkte, Zimbardo's *Stanford Prison Experiment* naar de rol van de situatie en roltoewijzing als gevangene of bewaker bij gedrag en de studie van Sherif naar conflictontwikkeling en -oplossing bij survivaalkamp Robbers Cave hebben allen directe of indirecte implicaties voor victimologische onderwerpen.⁵³ In het *Stanford Prison Experiment* zou bijvoorbeeld aangeleerde hulpeloosheid terug te zien zijn onder gevangenen.⁵⁴ Aangeleerde hulpeloosheid, voortkomend uit het behaviorisme, betreft het verschijnsel dat een persoon of dier heeft geleerd dat invloed uitoefenen op een situatie zinloos is. Dit verschijnsel is in verband gebracht met slachtofferschap en zou verklaren dat slachtofferschap soms gevolgd wordt door passiviteit.⁵⁵

Een bijzonder belangrijke invalshoek voor de studie van *victim blaming*⁵⁶ en processen van secundaire victimisatie is de theorie van Melvin Lerner naar de *justice motive*. In zijn klassieke boek *The belief in a just world: a fundamental delusion* laat Lerner zijn dat de menselijke basisbehoefte om in een rechtvaardige wereld te geloven, en het onbehagen aan gebeurtenissen die daarmee botsen, zoals slachtofferschap, reacties van derden op slachtoffers kunnen verklaren.⁵⁷ De behoefte om te geloven in een rechtvaardige wereld is verweven met de notie dat goede mensen goede dingen overkomen, en slechte mensen slechte dingen. Slachtofferschap – iets negatiefs dat met een onschuldig, goed mens gebeurt - doorkruist deze behoefte. Het onbehagen dat dit oplevert in derden, zet hen tot actie aan. Het inzicht van Lerner is dat dit tegelijk een verklaring vormt voor positieve, steunende reacties, zoals hulp en compensatie, maar ook voor negatieve reacties, zoals de schuld geven, afstand nemen of negatieve kwalificaties toeschrijven. Recent onderzoek van Nederlandse victimologen Alice Bosma en Eva Mulder laat zien dat het nogal zwart-witte beeld uit het experimentele onderzoek van Lerner en navolgers wel aanpassing behoeft.⁵⁸ De reacties van derden hangen immers ook samen met professionele waarden, cultuur en gendernormen, en er zijn aanzienlijke grijze gebieden in de reacties, afhankelijk van de mogelijkheden die derden wordt geboden.

Onder andere de studies van Albert Bandura over *moral disengagement* hebben tot een aanzienlijke literatuur over processen en gevolgen van dehumanisering geleid.⁵⁹ Het klassieke werk van Kelman en Hamilton in *Crimes of Obedience* illustreert de tweeledige aanslag van processen van dehumanisering op slachtoffers.⁶⁰ In dit perspectief is een fundamenteel element van dehumanisering de identificatie met een slachtoffer met een bepaalde groep. Hierdoor wordt dan hun individuele identiteit ontnomen, terwijl in de tweede stap deze groep buiten de menselijke morele orde wordt geplaatst. Dat proces gebeurt onder verwijzing naar sub-menselijke wezens (dieren), niet-mensen (machines) of naar negatief gewaardeerde onmenselijke wezens

⁵³ Zie bijvoorbeeld Baumeister, 1997; Waller, 2007.

⁵⁴ Zimbardo 1973.

⁵⁵ Seligman 1972.

⁵⁶ Zie ook hoofdstuk 34 van dit handboek.

⁵⁷ Lerner 1980.

⁵⁸ Bosma 2019; Hafer & Bogue 2005; Mulder 2021.

⁵⁹ Zie bijvoorbeeld Bandura 1999.

⁶⁰ Kelman & Hamilton 1989.

(monsters, demonen).⁶¹ Dergelijke dehumanisering is een centrale stap in de weg naar genocide. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de wijze waarop de Joden in de Holocaust als ratten werden afgebeeld, en de wijze waarop de Tutsi's in Rwanda steevast als kakkerlakken werden aangeduid.⁶²

Een belangrijk, maar relatief minder bestudeerd onderwerp, is dat van de *moralization gap* in verhalen over transgressies. Mensen die vertelden over recent (niet-crimineel) slachtofferschap zagen onrecht in de gebeurtenis, benadrukten de impact, minimaliseerden externe verklaringen voor het gedrag van de dader en vertelden een verhaal met een lange temporele aanloop en nasleep. Mensen die vertelden over recent (niet-crimineel) daderschap daarentegen gaven rechtvaardigingen voor de gebeurtenis, gaven externe oorzaken de schuld, en minimaliseerden impact en tijdsfad. ⁶³ Een dergelijk verschil in verhalen lijkt ook een rol te spelen in situaties van wederzijds slachtoffer- en daderschap. De *moralization gap* speelt bijvoorbeeld een rol in situaties van zogenaamd 'competitief slachtofferschap', waarbij een groep poogt aan te tonen dat hij meer lijdt dan een andere groep.⁶⁴ Hiervan is onder meer sprake in langdurig conflict, waarbij beide groepen de *moralization gap* hanteren om te illustreren dat hun daderschap te rechtvaardigen is, maar hun slachtofferschap niet. Zo zou de *moralization gap* ook een rol kunnen spelen in wederzijds wraakneming. In voortdurend politiek geweld, zoals het Palestijns-Israëliische conflict, worden daden van de tegenpartij vanuit het slachtofferperspectief gezien. De eigen daden daarentegen worden gerechtvaardigd. Zo kan een cyclus van wraaknemingen over en weer op gang komen en ook in stand worden gehouden.

2.6 Klinisch psychologische perspectieven

Klinisch psychologische perspectieven dragen in belangrijke mate bij aan theorievorming rondom psychologische gevolgen van slachtofferschap. Geheel recht doen aan het onderzoek naar de traumatische gevolgen van slachtofferschap in deze ene paragraaf is daarbij onmogelijk, gezien de omvang van de literatuur over posttraumatische stress.⁶⁵ Dat benadert volgens hits in zoekmachines als Google Scholar al de omvang van criminologie en is meer dan tien keer zo omvangrijk als dat van de victimologie.

Dat is opvallend, gegeven dat de geschiedenis van de posttraumatische stressstoornis (PTSS) nog maar net vier decennia omvat. Het symptoomcluster van de diagnose PTSS verscheen voor het eerst in de DSM-III in 1980, volgend op Horowitz' beschrijving van de kernsymptomen in *Stress response symptoms* in 1976.⁶⁶ De bekende intrusieklachten van beelden, gevoelens en gedachten kwamen daarin al voor, evenals de pogingen van slachtoffers om herinneringen aan de traumatische gebeurtenis te vermijden.⁶⁷

⁶¹ Haslam & Loughman 2014.

⁶² Waller 2007.

⁶³ Baumeister et al. 1990.

⁶⁴ Noor et al. 2012.

⁶⁵ Zie hoofdstuk 5 van dit handboek voor een hoofdstuk naar slachtofferschap als traumatische gebeurtenis.

⁶⁶ Horowitz 1976.

⁶⁷ Zie hoofdstuk 39 van dit handboek.

Bij Horowitz was de interpretatie van het slachtoffer van de gebeurtenis een belangrijk element in de etiologie van traumatische stoornis. Dat is nog explicieter gemaakt door Janoff-Bulman die de impact van de gebeurtenis in termen van *Shattered Assumptions* omschreef.⁶⁸ De wijze waarop het slachtoffer de gebeurtenis, de oorzaken ervan en de gevolgen ervan interpreteerden, en de impact die dit heeft op hoe zij zichzelf en hun omgeving gingen zien hebben impact op en interacteren met de ontwikkeling van traumatische stress. Verschillende auteurs hebben daarbij ook de link gelegd naar betekenis en zingeving in de nasleep van slachtofferschap evenals naar de fenomenologie van slachtofferschap.⁶⁹

PTSS werd door Foa en collega's vervolgens in verband gebracht met fobieën en angstklachten, en daarmee ook met methodes zoals exposure en het gedeeltelijk daarop geënte *Eye Movement Desensitization and Reprocessing* (EMDR).⁷⁰ Het idee is dat de fobie in stand wordt gehouden door vermijdingsgedrag, in interactie met cognities die in verband staan met de fobie en met dat vermijdingsgedrag. Deze uitgangspunten vormen de basis van cognitieve modellen van PTSS. In het model van Ehlers en Clark wordt het verloop van PTSS verklaard door een combinatie van symptomen van PTSS met een negatieve interpretatie van deze symptomen.⁷¹ Symptomen, zoals ongewilde herbelevingen van de gebeurtenis en de beperkte mogelijkheden om de herinnering actief op te roepen, worden als tekenen van gekte of van unieke kwetsbaarheid geïnterpreteerd. Dergelijke interpretaties versterken de beleving van symptomen en verklaren ook het gevoel van acute dreiging dat PTSS kenmerkt. Voor Brewin en collega's staat de link met het geheugen centraal. De herinnering aan de traumatische gebeurtenis ligt niet goed vast in het geheugen, zodat het geen onderdeel wordt van het chronologische geheugen en daarmee niet goed verwerkt wordt.⁷²

Literatuur heeft ook toenemende aandacht gehad voor weerbaarheid en veerkracht in reactie op tegenslag en trauma, waarbij ook de omgeving een belangrijke rol wordt toebedacht.⁷³ Het feit dat de meeste slachtoffers zonder professionele hulp om kunnen gaan met hun slachtofferschap is hierbij een belangrijk gegeven. Ook het onderzoek naar zogenaamde posttraumatische groei is hieraan verwant. De vroege studie van Tedeschi en Calhoun naar dit fenomeen illustreert dat veel slachtoffers zeggen door hun ervaring meer begrip van zichzelf en anderen te krijgen, sterkere relaties en een beter besef van de zaken die het leven daadwerkelijk zin en betekenis geven.⁷⁴

De dominantie van het concept posttraumatische stressstoornis kan ook op kritiek rekenen. De Nederlandse onderzoeker Peter van der Velden heeft in verschillende studies laten

⁶⁸ Janoff-Bulman 1992.

⁶⁹ Park 2010; Ratcliffe et al. 2014.

⁷⁰ Foa & Rothbaum 1998.

⁷¹ Ehlers & Clark 2000.

⁷² Brewin et al. 1996.

⁷³ Bonanno et al. 2011; Ungar 2013.

⁷⁴ Tedeschi & Calhoun 1996. Of deze ervaring van groei daadwerkelijk betekent dat slachtoffers beter zijn gaan functioneren na of door hun slachtofferschap is overigens de vraag. Zie hierover bijvoorbeeld Zoellner & Maercker 2006.

zien dat de negatieve psychologische impact van slachtofferschap sterk samenhangt met kenmerken van het slachtoffer voorafgaand aan de slachtofferervaring.⁷⁵ Ook wordt in twijfel getrokken of de veronderstelde mechanismen en de kenmerken van PTSS wel transcultureel geldig zijn en evenzeer toepasbaar zijn in situaties die door doorlopend geweld worden gekarakteriseerd.⁷⁶ In toenemende mate wordt in het onderzoek naar PTSS echter wel het verband opgezocht met de sociale en institutionele contexten, zoals het strafrecht, waarmee slachtoffers te maken krijgen.⁷⁷

2.7 Sociaal-constructivistische en kritische perspectieven

In deze paragraaf komen de sociaal-constructivistische en kritische perspectieven op slachtofferschap aan bod. De kerngedachte van sociaal-constructivistische perspectieven binnen de victimologie wordt goed weergegeven in een review van Jennifer Dunn.⁷⁸ Zij onderstreept het belang van de betekenis die aan slachtofferschap wordt gegeven, de wijze waarop slachtoffers en anderen hun ervaringen en zichzelf interpreteren en hoe er op slachtofferschap gereageerd dient te worden. In verschillende van de andere perspectieven worden deze zaken als gegeven beschouwd of bijvoorbeeld als rechtstreekse vertaling van ‘objectieve’ wetenschappelijke kennis. Sociaal-constructivistische perspectieven daarentegen zien ze als resultaat van sociale processen.

Vanuit dit perspectief is er bijvoorbeeld aandacht voor de vraag of slachtoffers hun situatie zelf als onrechtvaardig beschouwen. De mogelijke complexe verhouding hiervan met de maatschappelijke framing is met name onderwerp van studie geweest in geweld in intieme relaties. Een vroeg voorbeeld is het onderzoek van Ferraro en Johnson naar de ervaringen van slachtoffers in vrouwenopvang.⁷⁹ Ze wezen erop dat het verlaten van de geweldsrelatie doorgaans verband hield met een verandering van perspectief bij de betrokken vrouwen. Het geweld werd in eerste instantie gerationaliseerd en geminimaliseerd tot min of meer normaal gedrag. De herinterpretatie hangt samen met het besef dat ze potentieel levensgevaar liepen in hun relatie, en dat de relatie al een aanzienlijke fysieke, geestelijke en sociale tol had geëist. Hierin speelt ook in mee dat publieke stereotypen van slachtofferschap van huiselijk geweld, zoals in het *battered woman syndrome*, weinig ruimte lijken te laten voor eigen actie en daarmee hulpeloosheid stimuleren.⁸⁰

De vraag of het label ‘slachtoffer’ wel zo behulpzaam is, is door Jan van Dijk negatief beantwoord vanwege de etymologische achtergrond van de term.⁸¹ Hij wijst erop dat dit woord is afgeleid van het Latijnse *vitima*, dat duidt op een offerdier, en dat het in christendom verband houdt met het ultieme offer van Jezus Christus. Een deel van de Westerse maatschappelijke

⁷⁵ Zie hoofdstuk 39 van dit handboek.

⁷⁶ Hinton & Good 2016.

⁷⁷ Maercker & Horn 2013.

⁷⁸ Dunn 2008.

⁷⁹ Ferraro & Johnson 1983.

⁸⁰ Stark 2007.

⁸¹ Van Dijk 2009.

normen ten aanzien van slachtoffers zouden op deze connotatie gestoeld zijn, dat wil zeggen passief en vergevingsgezind in plaats van actief en bijvoorbeeld wraakzuchtig.

De constructie van het sociale probleem van slachtofferschap is treffend en kritisch beschreven in het boek van Joel Best, *Random Violence: the way we talk about new crimes and new victims*.⁸² Hij is daarbij onder meer kritisch op het gegeven dat de verhouding tussen slachtofferschap en daderschap in sterk onderscheiden en dichotome termen wordt beschreven. Een goed voorbeeld daarvan is Nils Christies stereotype van het ‘ideale slachtoffer’: een onschuldig, zwak en legitiem slachtoffer, dat ten prooi valt aan een grote, slechte dader, die doorgaans ook geen band heeft met het slachtoffer.⁸³ Veel situaties van slachtofferschap en daderschap voldoen echter geheel niet aan dit stereotype.

Het hanteren van stereotype slachtofferbeelden is vanuit de wetenschap in eerste instantie vooral negatief geïnterpreteerd. Hierin speelt een rol dat dergelijke stereotypen ingezet werden in politieke campagnes, gericht op strafverzwaring en verzwakking van de rechten van verdachten en daders.⁸⁴ Zo zouden de slachtofferbelangen voor de kar van populistische pleidooien gespannen worden. Meer recent is echter het inzicht gekomen dat dergelijke framing van slachtofferbelangen een welhaast onvermijdelijk onderdeel is van de strategie van de organisaties die hen vertegenwoordigen.⁸⁵ Dergelijke frames spelen een cruciale rol in het zorgen voor publieke en politieke steun *voor* en erkenning *van* slachtofferproblematiek. Tegelijk dienen de mogelijke schaduwkanten van dergelijke stereotypen wel in ogenschouw te worden genomen. Sociologe Francesca Polletta wees er bijvoorbeeld op dat de plotlijn van het verhaal over slachtoffers van intiem partnergeweld op verschillende manieren te vertellen is.⁸⁶ Veel beschrijvingen van partnergeweld volgen een tragisch, van ‘kwaad tot erger’-plot. Het slachtoffer valt voor de verkeerde man, die zich ontpopt tot een gewelddadige tiran. Het plot onderstreept het gevaar dat slachtoffers lopen, maar wekt volgens Polletta de indruk dat alleen interventie van buitenaf het slachtoffer kan redden. Een alternatief volgt het plot van een film over krijgsgevangenen. Dit past bij de ervaring van controle en dwang die veel slachtoffers ervaren en onderstreept de mogelijkheden tot eigen initiatief en weerbaarheid bij het slachtoffer. Tegelijkertijd lijkt dat plot weer te impliceren dat het slachtoffer alles op alles zou moeten zetten om aan de dader te ontsnappen. Wat is de reactie van de buitenwereld als het slachtoffer dit niet heeft gedaan?

Het werk van Polletta is tevens een inspiratiebron van een recente loot aan de stam van de sociaal-constructivistische perspectieven – de narratieve victimologie.⁸⁷ Hierin wordt op verschillende manieren het belang van verhalen in de slachtofferervaring centraal gesteld. Dat gaat dan op de impact van slachtofferschap op het (levens)verhaal van slachtoffers. (Ernstige) vormen van slachtofferschap zijn ook als een ‘narratieve ruptuur’ in het leven van slachtoffers

⁸² Best 1999.

⁸³ Christie 1986.

⁸⁴ Elias 1993; Scheingold et al. 1994; Dubber 2002.

⁸⁵ Polletta 2006.

⁸⁶ Polletta 2009.

⁸⁷ Pemberton et al. 2019.

voor te stellen, waarin de continuïteit in het levensverhaal flink wordt verstoord. Dat is ook terug te zien in de wijze waarop slachtoffers in verhalen uitdrukking proberen te geven aan hun ervaringen, en in het belang van een voldoende empathisch publiek. Dat laatste is geen vanzelfsprekendheid: de stereotype beelden, maar ook het resultaat van sociaalpsychologische processen als de *justice motive* en de *moralization gap* zijn ook te conceptualiseren als verhalen die kunnen botsen met dat van het slachtoffer.

Veel van het sociaal-constructivistische werk is ook als kritische victimologie te zien.⁸⁸ In de kritische traditie wordt de nadruk (nog) sterker gelegd op machtsaspecten in de totstandkoming van victimologische definities en processen, bijvoorbeeld bij slachtofferschap als gevolg van het handelen van de staat. Hier wordt ook meer aandacht besteed aan de ontologische status van criminologie en victimologie, waarbij vanwege de kritiek op het aparte karakter van slachtofferschap van een misdrijf ‘semiologie’ – waarin sociale schade centraal staat – als alternatief gesuggereerd is. Ook worden de grenzen van victimologie in twijfel getrokken en verbreed. Een goed voorbeeld is de opkomst van de groene victimologie, waarin milieuschade en ecologische schade nadrukkelijker binnen het blikveld van de victimologie worden getrokken, evenals niet-menselijke slachtoffers. Een wezenlijk inzicht uit de kritische victimologie is verder dat de wetenschapsopvatting van academisch victimologisch onderzoek niet waardenvrij is. De slachtofferervaring is zelf nadrukkelijk normatief en ethisch beladen, en de keuze die wetenschappers maken in het tegemoet treden van hun onderwerp interacteert met deze slachtofferervaring. Het betekent dat de victimologie als sociale wetenschap dient te reflecteren op het perspectief dat zij ontleent aan de ethiek en de geesteswetenschappen, in plaats van zich te simpel te beroepen op een louter positivistische, ‘objectieve’ insteek van haar activiteiten.

Het belang van een dergelijke reflectie wordt benadrukt door onderwerpen waarvan de wetenschapsopvatting tot sterk uiteenlopende oordelen leidt. Een goed voorbeeld is het onderwerp microagressies. Dit zijn de relatief kleine en alledaagse gedragingen of verbale uitingen, die onafhankelijk van de bedoeling als beledigend of discriminerend worden opgevat. Sociologen Campbell en Manning zien de aandacht voor microagressies als onderdeel van een cultuur van slachtofferschap (*victimhood culture*), die ze als negatief beoordelen.⁸⁹ Volgens een recente bestseller zou het tot de *Coddling of the American Mind* leiden.⁹⁰ Vooral het campusleven in de Verenigde Staten zou te veel nadruk leggen op mogelijke kwetsbaarheden en te weinig oog hebben voor het louterende en weerbaar makende effect van het meemaken van microagressies. Anderen stellen daar tegenover dat dergelijke analyses voorbijgaan aan het systemische karakter van microagressies.⁹¹ Er is een aanzienlijk verschil tussen bij geïsoleerde onplezierige ervaringen en doorlopend microagressies moeten ondergaan, die ook nog structurele vormen van

⁸⁸ Zie bijvoorbeeld de overlap met Mawby & Walklate 1994.

⁸⁹ Campbell & Manning 2018.

⁹⁰ Haidt & Lukianoff 2018.

⁹¹ Zie Sue 2010.

ongelijkheid reproduceren. Freeman en Stewart stellen dat het gemak waarmee microagressies worden afgedaan vooral de bevoorrechte positie van de academicus in kwestie verraadt.⁹²

2.8 Besluit

In dit overzicht van theorieën over slachtofferschap hopen we duidelijk te hebben gemaakt dat er vanuit verschillende zienswijzen naar slachtofferschap kan worden gekeken, hier verdeeld in het criminologisch, rechtswetenschappelijk, herstelrechtelijk, sociaalpsychologisch, klinisch–psychologisch en sociaal-constructivistisch en kritisch perspectief. Duidelijk wordt dat deze zienswijze ook bepaalt naar welk aspect van het slachtofferschap wordt gekeken, bijvoorbeeld naar het verklaren van de mate van slachtofferschap in criminologische literatuur, gevolgen van slachtofferschap in klinisch-psychologische literatuur en interpretaties en ervaringen van labels in sociaal-constructivistische literatuur.

We hebben ons in dit hoofdstuk beperkt tot theorieën en perspectieven die in het verleden tot nu relatief veel aandacht krijgen in de literatuur. Zo een overzicht van theorieën is slechts een momentopname. Belangrijk om te benadrukken is dus dat er ook binnen deze theorieën ontwikkelingen te zien zijn. Er wordt steeds meer duidelijk welke theorieën in welke omstandigheden, bij welk type slachtofferschap en bij welke personen meer of minder gelden. Daarnaast zijn er ook andere theoretische vernieuwingen. Er lijkt bijvoorbeeld steeds meer aandacht te zijn voor positieve gevolgen van slachtofferschap. Posttraumatische groei, veerkracht en weerbaarheid werden al kort genoemd, maar slachtofferschap kan nog andere positieve psychologische gevolgen hebben, zoals het ontwikkelen van meer altruïsme.⁹³ Iets wat nog ontbreekt is theoretische aandacht voor de daadwerkelijke interactie tussen slachtoffers en daders of actoren in het strafrecht.⁹⁴ Vaak zijn ideeën hierover gebaseerd op vragen achteraf, terwijl het ook mogelijk zou zijn dit systematisch te observeren. Mede op basis van methodologische ontwikkeling en een verbreding van onderwerpen in onder andere de victimologie kijken we uit naar de theorievorming en bevindingen voortkomend uit ontwikkelingen in het slachtofferveld.⁹⁵

Referenties

Amir, M., *Patterns in forcible rape*, Chicago: University of Chicago Press 1971.

Angel, C.M., L.W. Sherman, H. Strang, B. Ariel, S. Bennett, N. Inkpen, A. Keane and T.S.

Richmond, Short-term effects of restorative justice conferences on post-traumatic stress symptoms among robbery and burglary victims: A randomized controlled trial, *Journal of Experimental Criminology* 2014, 10(3), p. 291-307.

Bandes, S., Empathy, narrative, and victim impact statements, *The University of Chicago Law Review* 1996, 63, p. 361-412.

⁹² Zie Freeman & Stewart 2018.

⁹³ Volhardt 2009.

⁹⁴ Uitzondering is Rossner 2013.

⁹⁵ Van Reemst et al. 2020.

- Bandura, A., Moral disengagement in the perpetration of inhumanities, *Personality and Social Psychology Review* 1999, 3, p. 193–209.
- Baumeister, R.F., *Evil: Inside human violence and cruelty*. New York: Henry Holt and Company 1997.
- Baumeister, R.F., A. Stillwell and S.R. Wortman, Victim and perpetrator accounts of interpersonal conflicts: Autobiographical narratives about anger, *Journal of Personality and Social Psychology* 1990, 59, p. 994-1005.
- Best, J., *Social problems*, London/New York: Norton 2008.
- Best, J., *Random violence: How we talk about new crimes and new victims*, Berkeley: University of California Press 1999.
- Bonanno, G.A., M. Westphal and A.D. Mancini, Resilience to loss and potential trauma, *Annual Review of Clinical Psychology* 2011, 7, p. 511-535.
- Bosma, A.K., *Emotive justice: Laypersons' and legal professionals' evaluations of emotional victims within the just world paradigm*, Tilburg: Wolf Legal Publishers 2019.
- Bosma A.K., M.S. Groenhuijsen en G.M. de Vries, De positie van het slachtoffer bij de voorwaardelijke invrijheidstelling en de voorwaardelijke beëindiging van de dwangverpleging in rechtsvergelijkend perspectief, *Delikt & Delinkwent* 2020, 49(13), p. 187-206.
- Braithwaite, J., *Crime, shame, reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press 1989.
- Brewin, C.R., T.D. Dalgliesh and S. Joseph, A dual representation theory of posttraumatic stress disorder, *Psychological Review* 1996, 103(4), p. 670-686.
- Brownmiller, S., *Against our will: Men, women and rape*, New York: Simon and Schuster 1975.
- Campbell, R. and S. Raja, Secondary victimization of rape victims: Insights from mental health professionals who treat survivors of violence, *Violence and Victims* 1999, 14(3), p. 261-275.
- Christie, N., The Ideal Victim, in: E. Fattah (ed.), *From crime policy to victim policy*, Basingstoke: Macmillan 1986.
- Cleven, I., K.M.E. Lens en A. Pemberton, *De rol van herstellbemiddeling in het strafrecht*, Tilburg: Intervict 2015.
- Cohen, L. and M.K. Felson, Social change and crime rates trends: A routine activity approach, *American Sociological Review* 1979, 44, p. 588-608.
- Cortina, L.M., V.C. Rabelo and K.J. Holland, Beyond blaming the victim: Toward a more progressive understanding of workplace mistreatment, *Industrial and Organizational Psychology* 2018, 11(1), p. 81-100.
- Daly, K., Restorative justice: The real story, *Punishment and Society* 2002, 4(1), p. 55-79
- Daly, K., Reconceptualizing sexual violence and justice, in: I. Vanfraechem, A. Pemberton, and F.N. Ndahinda (eds.), *Justice for victims: Perspectives on rights, transition and reconciliation*, Oxon: Routledge 2014.
- Darley, J.M. and T.S. Pittman, The psychology of compensatory and retributive justice, *Personality and Social Psychology Review* 2003, 7, p. 324-336.

- Dignan, J., *Understanding victims and restorative justice*, Open University Press: Maidenhead 2005.
- Dijk, J.J.M. van, *World of crime*, Thousand Oaks: Sage 2007.
- Dijk, J.J.M. van, Free the victim: A critique of the western conception of victimhood, *International Review of Victimology* 2009, 16(1), p. 1-33.
- Dijk, J.J.M. van, M.S. Groenhuijsen and F.W. Winkel, Victimologie: Voorgeschiedenis en stand van zaken, *Justitiële Verkenningen*, 33(3): p. 9-29.
- Dijk, J.J.M. van, J. van Kesteren and P. Mayhew, *Criminal victimisation in an international perspective*, The Hague: Boom 2007.
- Dubber, M.D., *Victims in the war on crime: The use and abuse of victims' rights*, New York: New York University Press 2002.
- Dunn, J.L., Accounting for victimization: Social constructionist perspectives, *Sociology Compass* 2008, 2(5), p. 1601-1620.
- Ehlers, A. and D.M. Clark, A cognitive model of posttraumatic stress disorder, *Behaviour Research and Therapy* 2000, 38(4), p. 319-345.
- Elias, R., *Victims still: The political manipulation of crime victims*, London: Sage 1993.
- Ennis, P.H., *Criminal victimization in the United States: A report of national survey, field surveys II*, Washington D.C.: The president's commission on law enforcement and the administration of justice 1967.
- Erez, E., M. Kilchling and J.-A. Wemmers (eds.), *Therapeutic jurisprudence and victim participation in criminal justice: International perspectives*, Durham: Carolina Academic Press 2011.
- Farrell, G. and K. Pease, *Repeat victimization: Once bitten, twice bitten*, London: Home Office 1993.
- Farrell, G., *Repeat victimization*, Monsey: Criminal Justice Press 2001.
- Felson, M.K and R.B. Santos, *Crime and everyday life* (4th ed), Thousand Oaks: Sage 2009.
- Ferraro, K.J. and J.M. Johnson, How women experience battering: The process of victimization, *Social Problems* 1983, 30, p. 325-39.
- Finkelhor, D. and N.L. Asdigian, Risk factors for youth victimization: Beyond a lifestyles/routine activities theory approach, *Violence and Victims* 1996, 11(1), p. 3-19.
- Foa, E.B. and B.O. Rothbaum, *Treating the trauma of rape: Cognitive-behavioral therapy for PTSD*, New York: Guildford 1998.
- Freeman F. and H. Stewart, Sticks and stones can break your bones and words can really hurt you, in: L. Freeman and J. Schroer (eds.), *Microaggressions and philosophy*, Oxon: Routledge 2018.
- Groenhuijsen, M.S., *Schadevergoeding voor slachtoffers van delicten in het strafgeding*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1985.
- Groenhuijsen, M.S., The development of international policy in relation to victims of crime, *International Review of Victimology* 2014, 20(1), p. 31-48.

- Groenhuijsen, M.S., Van de regen in de drup: Van een kennisgestuurde slachtofferemancipatie in het strafrecht naar een 'goede bedoelingen slachtofferpolitiek' anno 2018, *Delikt & Delinkwent* 2018, p. 169-180.
- Hafer, C.L. and L. Begue, Experimental research on just-world theory: Problems, developments and future challenges, *Psychological Bulletin* 2005, 131(1), p. 128-167.
- Hale, C., Fear of crime, *International Review of Victimology* 1996, 4(2), p. 79-150.
- Hall, M., *Victims of environmental harm: Rights, recognition and redress under national and international law*, Oxon: Routledge 2013.
- Haslam, N. and S. Loughman, Dehumanization and inhumanization, *Annual Review of Psychology* 2014, 65, p. 39-423.
- Hentig, H. von, *The criminal and his victim*, Hamden: Archon Books 1948.
- Hindelang, M.J., M.R. Gottfredson and J. Garofalo, *Victims of personal crime*, Cambridge: Ballinger 1978.
- Hinton, D.E. and B.J. Good (eds.), *Culture and PTSD: Trauma in global and historical perspective*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2016.
- Holstein, J.A. and G. Miller, Rethinking victimization: An interactional approach to Victimology, *Symbolic Interaction* 1990, 13(1), p. 103-122.
- Horowitz, M.J., *Stress response syndromes*, New York: Aronson 1976.
- Hulsman, L.H.C., Critical criminology and the concept of crime, *Contemporary Crises* 1986, 10, p. 63-80.
- Janoff-Bulman, R., *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*, New York: Free Press 1992.
- Kauzlarich, D., R.A. Matthews and W.J. Miller, Toward a victimology of state crime, *Critical Criminology* 2001, 10(3), p. 173-194.
- Kelman, H.C. and V.L. Hamilton, *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*, New Haven: Yale University Press 1989.
- Kunst, M.J.J., L. Popelier and E. Varenkamp, Victim satisfaction with the criminal justice system and emotional recovery, *Trauma, Violence and Abuse* 2015, 16(3), p. 336-358.
- Lakatos, I. and A. Musgrave, *Criticism and the growth of knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press 1970.
- Laxminarayan, M.S., *The heterogeneity of crime victims: Variations in procedural and outcome preferences*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2012.
- Lens, K.M.E., *Do these words give rise to doubts?*, Ridderkerk: Ridderprint 2014.
- Lerner, M.J., *The belief in a just world: A fundamental delusion*, New York: Plenum Press 1980.
- Madigan, L. and N.C. Gamble, *The second rape: Society's continued betrayal of the victim*, New York: Lexington Books 1991.
- Maercker, A. and A.B. Horn, A socio-interpersonal perspective on PTSD: The case for environments and interpersonal processes, *Clinical Psychology and Psychotherapy* 2013, 20, p. 465-481.

- Mahoney, M.R., Victimization or oppression? Women's lives, violence, and agency, in: M.A. Fineman and R. Mykitiuk (eds.), *The public nature of private violence: The discovery of domestic abuse*, New York: Routledge 1994, p. 59-92.
- Mawby, R.I. and S. Walklate, *Critical Victimology*, London: Sage 1994.
- Meier, R. and T. Miethe, Understanding theories of criminal victimisation, *Crime and Justice: a review of the research* 1993, 17, p. 459-499.
- Mulder, J.D.W.E., *Compensation: The victims perspective*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2013.
- Mulder, E., *The normality of rape? Observer reactions to stories of female and male sexual assault*. Dissertatie Tilburg University 2021.
- Noor, M., N. Shnabel, S. Halabi and A. Nadler, When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts, *Personality and Social Psychology Review* 2021, 16(4), p. 351-374.
- Orth, U., Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings, *Social Justice Research* 2002, 15(4), p. 313-325.
- Park, C., Making sense of the meaning literature: An integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events, *Psychological Bulletin* 2010, 136(2), p. 257-301.
- Pemberton, A., F.W. Winkel and M.S. Groenhuijsen, Taking victims seriously in restorative justice, *International Perspectives in Victimology* 2007, 3(1), p. 4-14.
- Pemberton, A., P.G.M. Aarten and E. Mulder, Beyond retribution, restoration and procedural justice: The big two of communion and agency in victims' perspectives on justice, *Psychology, Crime & Law* 2017, 23(7), p. 682-698.
- Pemberton, A., E. Mulder and P.G.M. Aarten, Stories of injustice towards a narrative victimology, *European Journal of Criminology* 2019, 16(4), p. 391-412.
- Pemberton, A., Time for a rethink: Victims and restorative justice: Annual Lecture in Restorative Justice, *International Journal of Restorative Justice* 2019, 2(1), p. 13-33.
- Polletta, F., *It was like a fever: Storytelling in protest and politics*, Chicago: University Chicago Press 2006.
- Polletta, F., How to tell a new story about battering, *Violence against Women* 2009, 15(12), p. 1490-1508.
- Ratcliffe, M., M. Ruddell and B. Smith, What is a 'sense of foreshortened future?' A phenomenological study of trauma, trust, and time, *Frontiers in Psychology* 2014, 5, p. 1026.
- Reemst, L. van, A theoretical framework to study variations in workplace violence experienced by emergency responders: Integrating opportunity and vulnerability perspectives, *Erasmus Law Review* 2016, 9(3), p. 135-145.
- Reemst, L. van, M. Kunst en A. Pemberton, Vooruitgang in de victimologie, *Tijdschrift voor Criminologie* 2020, 62(1), p. 1-10.
- Roberts, J., Listening to the crime victim: Evaluating victim input at sentencing and parole, *Crime and Justice: A Review of the Research* 2009, 38, p. 347-412.

- Roermund G.C.G.J. van, Bespreking A. Pemberton, Victimology with a Hammer: The challenge of victimology (oratie Tilburg), *Delikt en Delinkwent* 2016, 46(5), p. 324-329.
- Rock, P., Theoretical perspectives on victimization, in: S. Walklate (ed), *Handbook on victims and victimology*, London: Willan 2007.
- Rossner, M., *Just emotions: Rituals of restorative justice*, Oxford: Oxford University Press 2013.
- Sands, P., *East west street: On the origins of "genocide" and "crimes against humanity"*, New York: Knopf 2016.
- Sarat, A., Vengeance, Victims and the identities of law, *Social and Legal Studies* 1997, 6(2), p. 163-190.
- Scheingold, S., T. Olson and J. Pershing, Sexual violence, victim advocacy and republican criminology: Washington's Community Protection Act, *Law and Society Review* 1994, 28(4), p. 729-763.
- Seligman, M.E.P., Learned helplessness, *Annual Review of Medicine* 1972, 23, p. 407-412.
- Shapland, J., G. Robinson and A. Sorsby, *Restorative justice in practice: Evaluating what works for victims and offenders*, Oxon: Routledge 2011.
- Shapland, J., J. Wilmore and P. Duff, *Victims in the criminal justice system*, Aldershot: Gower 1985.
- Sherman L.W., H. Strang, C. Angel, D. Woods, G.C. Barnes, S. Bennett and N. Inkpen, Effects of face-to-face restorative justice on victims of crime in four randomized, controlled trials, *Journal of Experimental Criminology* 2005, 1, p. 367-95.
- Simon, H., A behavioral model of rational choice, *The Quarterly Journal of Economics* 1955, 69(1), p. 99-118.
- Sparks R.F., Multiple victimization: Evidence, theory, and future-research, *Journal of Criminal Law & Criminology* 1981, 72(2), p. 762-778.
- Stafford, M.C. and O.R. Galle, Victimization rates, exposure to risk, and fear of crime, *Criminology* 1984, 22(2), p. 173-185.
- Strang, H., *Repair or revenge*, Oxford: Oxford University Press 2002.
- Sue, D.W., *Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation*, New York: Wiley & Sons 2010.
- Tedeschi, R.G. and L.G. Calhoun, The Posttraumatic Growth Inventory. Measuring the positive legacy of trauma, *Journal of Traumatic Stress* 1996, 9, p. 455-471.
- Ungar, M., Resilience, trauma, context and culture, *Trauma, Violence & Abuse* 2013, 14, p. 253-264.
- Unnever, J.D., F.T. Cullen and B.D. Fisher, A liberal is someone who has not been mugged, *Justice Quarterly* 2007, 24(2), p. 309-334.
- Vanfraechem. I., D. Bolivar and I. Aertsen (eds.), *Victims and restorative justice*, Oxon: Routledge 2015.
- Vollhardt, J., Altruism born of suffering and prosocial behaviour following adverse life events: A review and conceptualization, *Social Justice Research* 2009, 22(1), p. 53-97.
- Waller, J., *Becoming evil: How ordinary people commit genocide and mass killing* (2nd ed), Oxford: Oxford University Press 2007.

- Wemmers, J.A., *Victims in the criminal justice system*, The Hague: Kugler 1996.
- Wemmers, J.A., Victims' experiences in the criminal justice system and their recovery from crime, *International Review of Victimology* 2013, 19(3), p. 221-233.
- Wenzel, M., T.G. Okimoto, N.T. Feather and M.J. Platow, Retributive and restorative justice, *Law and Human Behavior* 2008, 32(5), p. 375-389.
- Wexler, D. B. (1990). *Therapeutic jurisprudence: The law as a therapeutic agent*. Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Williams, C., An environmental victimology, *Social Justice* 1996, 23(4), p. 16-40.
- Williams, J.E., Secondary victimization: Confronting public attitudes about rape. *Victimology* 1984, 9(1), p. 66-81.
- Wolfgang, M., Victim-precipitated criminal homicide, *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 1957, 48(1), p. 1-11.
- Zehr, H., *Changing Lenses: A new focus for crime and justice*, Scottsdale: Herald Press 1990.
- Zitek E.M., A.H. Jordan, B. Monin and F.R. Leach, Victim entitlement to behave selfishly, *Journal of Personality and Social Psychology* 2010, 98, p. 245-255.
- Zoellner, T. and A. Maercker, Posttraumatic growth in clinical psychology: A critical review and introduction of a two component model, *Clinical Psychology Review* 2006, 26(5), p. 626-653.